

На правах рукопису

САМОЙЛЕНКО Євген Миколайович

ВІЙСЬКОВЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ
ПАРТІЙ ТА РУХІВ В УКРАЇНІ / КІНЕЦЬ 80-х
- ПОЧАТОК 90-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ /

07.00.01 - історія суспільних рухів
і політичних партій

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ

1993

А 3 28.024

Робота виконана на кафедрі української історії і етнополітики
Донецького державного університету.

Наукови керівник – доктор історичних наук, професор
БЕСПАЛОВ Микола Єгорович

Офіційні опоненти – доктор історичних наук, професор
ПАРИНОВ Михайло Павлович
– кандидат історичних наук, доцент
БОГОМАЗ Костянтин Ілківич

Провідна наукова установа – Севастопольський військово-морський інститут

Захист відбудеться "6" листопада 1993 р. в 13:00 години на засіданні спеціалізованої вченої ради по присудженню наукового ступеня кандидата історичних наук в Дніпропетровському державному університеті / 322026, ГСП, м. Дніпропетровськ – Ю, пр. Гагаріна, 72, Дніпропетровський державний університет, корп. I, аудиторія 604/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано "6" вересня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради, кандидат
історичних наук
доцент

КРИВИЙ І.О.

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00802544 (N)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Події, які відбулися в Україні на початку 90-х років XX століття, стали визначальними для всієї подальшої історії нашої держави. Декларацією про державний суверенітет України, вікопним Актом проголошення державної незалежності,^{1/} референдумом. І грудня 1991 року український народ підтвердив вибороне право і можливість господарювати на своїй землі.

Та утвердження справжньої, а не декларативної незалежності – це не одноразовий акт, а кропіткий і відносно довгий процес, в якому приймають участь різноманітні політичні сили. Чинне місце серед них займають політичні партії. На 1 червня 1993 року в Україні заявили про існування і реально діють більш як 50 партій самих різних політичних і ідеологічних напрямків. З них 23 офіційно зареєстровані Міністром України. Певна частина партій має досить слушні нароби у багатьох галузях суспільного життя, вносячи свій вклад в розбудову всіх атрибутів незалежної держави, веде їхню кристалізацію і пошук діючих механізмів реалізації. Особливе місце в теоретичному багажі партій займає військово-питання.

Це пов'язане з тим, що історія боротьби українського народу за свою незалежність є, в значній мірі, історією війн і історією війська. Від перших кроків наших пращурів по організації своєї держави над Дніпром, до новітнього пори зі зброєю в руках захитав наш народ свою свободу, творив свої збройні сили, являючи приклад самовідданої боротьби за державність України. Цілком закономірно, що ідея створення власних збройних сил, яка "лягла в основу всіх українських визвольно-революційних організацій, що поставали і діяли на українських землях після 1921 року",^{2/} стала одним з найважливіших чинників, які зумовлюють відношення сучасних партій України до військового питання.

Глибоке і об'єктивне вивчення і освітлення всіх сторін діяльності політичних партій України по здобуттю і утвердженню її державності, зокрема їхньої теоретичної роботи у сфері військового питання, являє собою актуальну проблему відроджуваної історичної науки.

1. Декларація про державний суверенітет України, 16 липня 1990 р. //Відомості Верховної Ради Української РСР – К., 1990 – № 31 – 31 липня – С. 495; Акт проголошення незалежності України, 24 серпня 1991 р. //Відомості Верховної Ради України – К., 1991 – № 38 – 17 вересня – С. 1063.
2. Шанковський Лев. Українська повстанча армія. /Історія Українського війська. Друге доповнене видання. – Київ, "Панорама", 1991 – С.2.

Актуальність даного дисертаційного дослідження визначається:

По-перше, тим, що процес побудови незалежної України об'єктивно вимагає створення власних збройних сил як одного з найважливіших атрибутів державності. Тому закономірно, що боротьба політичних партій республіки за здобуття і утвердження незалежності переплелась з пошуками шляхів відродження військової сили для її надійного захисту;

по-друге, тією складністю і суперечністю процесів, в яких відбувається відродження українського війська. Вони полягають в тому, що, з одного боку, якісно нова держава потребує і якісно нової збройної сили для свого захисту, а з другого – формування Збройних Сил України в сучасних умовах можливі лише з того людського матеріалу, який вийшов переважною більшістю з лав колишньої Радянської Армії. В цьому зв'язку великої ваги набуває кропіткий пошук і втілення в життя якісно нових принципів і засад, на яких би йшло реформування частин і підрозділів колишніх Збройних Сил СРСР в Українську Армію. Науково-практичні рекомендації певною мірою можуть сприяти виробленню раціональної концепції національної безпеки України, її військової політики і військової доктрини в інтересах утвердження національної державності;

по-третьє, потребами самих партій, їхніх зусиль, направлених на виконання головної мети і задач своєї діяльності, що припускає необхідність пошуку і постанови адекватних цим зусиллям методів і засобів дії;

по-четверте, необхідністю дати науковий аналіз і відкрити новий напрям в історичній науці в Україні, якого не існувало до створення незалежної держави, розбудови всіх її атрибутів і реального формування багатопартійної системи.

Все це певною мірою визначає науково-теоретичну і практичну актуальність теми дисертації, яка продовжує зростати, так як роль політичних партій в умовах реформування всіх сфер державотворення висуває на перший план якісно новий підхід до вироблення політики, в тому числі й військової. Вивчення, аналіз основних етапів розробки партіями військового питання, прогнозування процесів, пов'язаних з методами дії різних політичних сил, зміною їх тактики після проголошення незалежності України має принципове значення.

Наукове дослідження теоретичної діяльності партій у галузі військового питання збагачує історичну науку в Україні новими матеріалами, дає можливість науковцям поширювати поле діяльності, робити узагальнення, давати прогнози на майбутнє, зробити свій внесок в побудову української держави і її Збройних Сил.

Визначаючи хронологічні рамки дисертації, автор виходив з того, що наприкінці 80-х років виникають нові політичні партії України, роз-

робляються їхні програмні документи, в яких чинне місце посідає військове питання. Саме в цей час, на рубежі 80-х і 90-х р.р., в Україні йдуть важливі національно-демократичні перетворення, в умовах яких почався процес відродження державності, творення багатопартійності і становлення багатопартійної системи. Це створює в Україні нову політичну реальність - боротьба за владу починає вестись не між кланами чи угрупованнями в середині однієї партії, а поміж політичними партіями та їх об'єднаннями як виразниками різних спектрів політичного життя.

Докорінно змінена політична ситуація в Україні вимагає нових не-традиційних підходів до її оцінки, історичного аналізу і прогнозування. І перш за все, це відноситься до такої специфічної сфери діяльності партій як військове питання.

В дисертації виділяється два етапи в розробці військових питань в документах нових партій України:

I-й - до державного перевороту в СРСР 19 серпня 1991 року;

II-й - після перевороту і прийняття Верховною Радою Акту проголошення незалежності України.

За безпосередній об'єкт дослідження визначені програмні документи і матеріали політичних партій, як суб'єктів громадсько-політичного життя в Україні /зареєстрованих згідно чинного законодавства, I/ або ще не зареєстрованих з різних причин/.

Стан наукової розробки і рівень освітленості літературі вибраної проблеми. Відносно короткий проміжок часу існування в Україні багатопартійності і зародження багатопартійної системи не дав можливості в повному обсязі провести спеціальне дослідження стану розробки партіями військового питання.

Деякі аспекти цієї проблеми піднімалися в ході роботи науково-теоретичних конференцій, в тому числі міжнародної конференції "Україна в контексті змін в країнах Центральної та Східної Європи" /Донецьк, 6-8 травня 1993 р./; таких республіканських конференцій як "Політичні партії: історія, теорія і сучасність" /Донецьк, 25-27 травня 1991 р./; "Сучасний етап політичної реформи на Україні: практичні і теоретичні проблеми" /Одеса, 17-19 жовтня 1991 р./; "До нової України - шляхом реформ" /Київ, 14-16 березня 1992 р./; "Ідеологія та ідейно-політич

I. Див.: Закон України про об'єднання громадян. //Відомості Верховної Ради України - 1992 - № 34 - 25 серпня - ст. 504 - С. 1157-1166.

засади державного будівництва в Україні" /Київ, 24-25 грудня 1992 р./ I/ та ін.

На особливу увагу заслуговують матеріали республіканської науково-практичної конференції "Зовнішня і внутрішня безпека України: концепція української армії і пошуки шляхів її створення", яка відбулася 2-3 лютого 1991 р. в м. Києві за ініціативою Ради колегій Народного Руху України /НРУ/, Української республіканської партії /УРП/, Комітету за відродження Українських Збройних Сил, Асоціації демократичних рад України, Народної Ради Верховної Ради України. Це була по суті перша наукова конференція сучасної пори, на якій розглядалися питання теоретичної діяльності політичних партій в галузі створення концепції побудови української армії. Вироблені учасниками конференції пропозиції лягли пізніше в основу роботи по розбудові Збройних Сил України.^{2/}

Певний вклад в історіографію проблеми вносять наукові конференції, проведені деякими політичними партіями вже на етапі державотворення. В їх ході провідні закордонні та вітчизняні вчені-політологи виробили конкретні рекомендації з проблем безпеки України, місця армії в системі цієї безпеки, ролі спецслужб в охороні конституційного ладу, вірогідним супротивникам майбутньому ядерної зброї на території незалежної Української держави.^{3/}

1. Докладніше дивись: Матеріали міжнародної конференції "Україна в контексті змін в країнах Центральної та Східної Європи", 6-8 травня 1993 р. - Донецьк, 1993; Политические партии: история, теория и современность: Тез. докл. Респ. науч.-практ. конф., май 1991 - Донецьк, 1991; Современный этап политической реформы на Украине: теоретические и практические проблемы: Тез. докл. и науч. сообщений. Респ. науч.-практ. конф. "До нової України - шляхом реформ". - К., 1992; Матеріали науково-практичної конференції "Ідеологія та ідейно-політичні засади державного будівництва в Україні, 24-25 грудня 1992 р. - К., 1993.
2. Див.: Матеріали науково-практичної конференції "Зовнішня і внутрішня безпека України: концепція Української армії і пошуки шляхів її створення", 2-3 лютого 1991 р., м.Київ - Рукопис знаходиться в поточному архіві УРП, м. Київ.
3. Див.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Національна безпека суверенних держав", 5-6 жовтня 1991 р., м.Київ - Рукопис знаходиться в поточному архіві УРП, м.Київ; Матеріали науково-практичної конференції Конгресу Українських націоналістів "Військові аспекти національної політики України", 3 квітня 1993 р.,

Для поглибленого вивчення відношення різних партій до військової політики та військової доктрини України, дисертант використав аналітичні матеріали, видані військовими реферантурами партій. 1/

Окремі, далеко не повні положення військової політики партій, їхнє відношення до військового питання в цілому, знайшли місце в матеріалах інформаційно-довідкового характеру. Вони містять програми, статuti, дають інформацію про час організаційного оформлення нових партій, їх чисельність, друкованих органах, керівних діячах. 2/

Більш повне освітлення різних сторін діяльності нових політичних партій України, їх місця і ролі в суспільно-політичних і економічних перетвореннях в державі, боротьбі за її незалежність і розбудову всіх атрибутів державності містяться в публікаціях українського політолога В.М.Литвина.

В статтях цього автора здійснена спроба дати характеристику методів і засобів діяльності партій та рухів в Україні, окреслені окремі положення військової політики, відношення до проблем побудови Збройних Сил України і до військової доктрини взагалі. Цінним для дослідження є приведені в роботах В.Литвина підходи щодо класифікації діючих в Україні партій, висновки відносно сформованих деякими з них напіввійськових загонів, які, на думку автора, настирливо готуються /хоча напівлегально/ до "дня ікс". 3/

м.Київ - Рукопис знаходиться в поточному архіві КУНу, м.Київ.

1. Див.: Артеменко С. Військова доктрина українського уряду /За матеріалами конференції "Національна безпека України", Київ, 12-14.02. 1р. Ксерокопія - К., 1992 - 6С. - Рукопис знаходиться в поточному архіві Української національної асамблеї /УНА/; Стратегічні ядрові озброєння України в СНД. /Аналітичний огляд військової реферантури УНА - Ксерокопія - К., 1992 - 6 С. - Рукопис знаходиться в поточному архіві УНА, м.Київ, та ін.
2. Див.: Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Нові політичні партії України. Довідник - К.: Т-во "Знання" УРСР, 1990 - 48 С.; Сучасні політичні партії та рухи на Україні: Інформаційно-довідкові матеріали. /Редакційна колегія: І.Ф.Курас, Ф.М.Рудич, О.П.Смолянников, О.А.Спірін - К., 1991 - 351 С.; Україна багатопартійна: програмні документи нових партій. - К.: М.П. "Памятки України", 1991 - 192 С.; Скільки і які партії діють на Україні. Їхні програми, статuti. Соціальна база цих партій, їхні лідери. //Комуніст України - 1991 - № 5 - С. 5-128 та ін.
3. Див.: Під прапором ленінізму - 1990 - № 23; Політика і час - 1991 - № 1-12, 15-18; 1992 - № 4; 1993 - № 3-4; Радянська Україна - 1991 - 21-23 травня; Комуніст України - 1991 - № 6 та ін.

Всебі: ну роль Руху та деяких інших політичних партій в національно-демократичних перетвореннях в Україні, окремі аспекти їхньої військової програми покажимо в брошурі О.В.Гараня.¹

Певний інтерес для нашого дослідження становлять вивчення Б.Базовкіна, А.Білоуса, В.Вовка, Л.Зараменського, Р.Коваля, О.Коханової, Т.Кузьо, Б.Кусмарова, В.Ликова, В.Михайліва, А.Мустафіна, Г.Попова, Ю.Шухевича, В.Черемиса, Б.Чорновола та ін. Хоча вони й не охоплюють весь обсяг завдань, які вирішували партії в цей період, а присвячені лише окремим аспектам їхньої участі в державотворенні в Україні, в вирішенні військового питання, все ж цінними для нас являються зроблені в цих працях спроби дати класифікацію сучасних партій та рухів України.

Особливе значення для вивчення та аналізу військових процесів в умовах розбудови державності України, відродження її Збройних Сил мають праці учасників правозахисного руху, національно-визвольних змагань, видних діячів партій.² Так в творах учасника сучасного національно-демократичного руху в Україні, політичного та державного діяча, почесного голови УРП Л.Лук'яненка утримуються цінні свідчення відносно основних напрямків і етапів розробки військового питання Українською Гельсінською Спілкою/УГС/, а потім УРП, розкривається розроблена автором розгорнута програма побудови армії незалежної України, відношення до ядерної зброї, показані перспективи національного військового будівництва. Лейтмотивом наробок Л.Лук'яненка є віра в те, що не танки, а воля народу, виявлена через різні форми мирної політичної та культурно-виховної діяльності "має бути вищим законом".³

1. Гарань О.В. Від створення Руху до багатопартійності - К.: Т-во "Знання" України, 1992.
2. Див.: Багрянний І. Чад імперій.Шовінізм.Національна ідея і "націоналізм" 2х2.// Сучасність.-1992-№4.-С.71-95; Дзюба І.Історія наша триває...// Золоті ворота:Альманах.Вип.І-К.: Час,1991-С.3-15; Строката Наталя. Українська гельсінська група: в нагоді десятиліття й не тільки про репресії.// Сучасність-1986 - №II-С.87-89; Чорновіл В., Пенсон Б. Хроніка таборових буднів- К.:Такі справи,1991; Маринович М.Українська демократія: Успіх чи поразка? // Сучасність - 1992-№5-С. 88-92 та ін.
3. Лук'яненко Левко. Вірую в бога і в Україну. - К.:М.П."Пам'ятки України" - 1991 - 263 С.; Сповідь у камері смертників. - К.: "Вітчизна", 1991.- 127 С.; Його ж. Від У до Української республіканської партії. // Незалежність - 1991 - 9 листопада; Його ж. Шляхом до незалежності.// Золоті ворота:Альманах.Вип.І - К.: Час,1991 - С.24-26; Його ж. Українська армія: як її створити. // Старожитності.- 1991 - 9 жовтня; Його ж УРП: запитання і відповіді.//Розбудова держави-1992-№1 та ін.

Готується до видання історія Народного Руху України, автором якої являється один із його засновників І. Драч.

Певну допомогу у вивченні досліджуваної проблеми надав бібліографічний список, який підготував: Республіканський громадсько-політичний і культурний центр і Державна Республіканська бібліотека.¹

На значну увагу заслуговує монографія К.Ю. Богомаза,² в якій зроблена спроба дати характеристику проблеми виникнення, становлення і розвитку багатопартійності в Україні. Для нас дуже важливими є його ствердження про те, що діючі в Україні партії різняться між собою в основному не ідейно-політичними засадами, а міром радикалізму в діях, або корпоративними інтересами, спостереження автора щодо військових питань в діяльності громадсько-політичних організацій. Важко повністю погодитись із ствердженнями К.Ю. Богомаза про те, що новоутворені українські партії не мають серйозної концепції, спрямованої на корінну реформацію Збройних Сил, військову реформу. Що декларації одних сповнені переліком абстрактних вимог у військовій сфері, другі - позначені тільки руйнівними, тоталітарними гаслами, треті - сповідають марксистсько-ленінські соціалістичні погляди, агітують за повернення до єдиних Збройних Сил і т.д. Це є ще одним підтвердженням необхідності, для встановлення істини, проведення спеціального дослідження військової сфери діяльності партій, більш глибокого аналізу їх програмних документів і інших матеріалів теоретичного характеру.

В силу, перш за все, дуже малого часу після опублікування, досліджувана проблема ще не знайшла достатнього відображення в кандидатських і докторських дисертаціях.

Таким чином, аналіз історіографії проблеми показує, що українськими істориками робляться початкові кроки по виясненню і освітленню окремих питань вибраної теми. Визначаючи наукову і пізнавальну цінність досягнутого, відзначимо, що це лише початок великої роботи у цій галузі історичної науки.

Враховувачи актуальність, ступінь розроблення, теоретичне і практичне значення проблеми автор вибрав її за предмет спеціального дослідження, поставивши собі за мету на основі аналізу програмних документів по-

1. Політичні партії та рухи на Україні: бібліографічний список. - Київ, Б.В., 1991 - 25 С.

2. Богомаз К.Ю. Політичні партії і громадські організації на Україні / друга половина 80-х - початок 90-х років ХХ ст. / Монографія - К.: ІПК при КГУ, 1992 - 144 С.

вих політичних партій України, визначити ступінь розробки в них військового питання, його місце, роль і особливості в загальнотеоретичній діяльності партій кожного з досліджуваних напрямів суспільно-політичної думки в Україні в обраний період.

Досягнення поставленої мети потребує рішення ряду конкретних завдань:

- проаналізувати і узагальнити досвід розроблення військового питання в програмних установленнях політичних партій національно-демократичного напрямку;

- дослідити місце і роль військово-теоретичних наробок партій загальнодемократичного напрямку в становленні демократичних зачатків в житті держави, демілітаризації суспільства, формуванні у громадян антивоєнної свідомості;

- визначити особливості постановки військового питання в документах програмного характеру партій радикальних напрямів, його вплив на суспільно-політичну обстановку в Українській державі, темпи і характер розбудови її Збройних Сил.

В дисертаційному дослідженні використовувалися різноманітні джерела. По своєму характеру, змісту і походженню їх можна розділити на декілька груп:

1. Законодавчі акти вищих органів державної влади в Україні. Так, Декларація про державний суверенітет України є прогвоззавом для дослідження розбудови всіх атрибутів її як незалежної держави.¹ Акт проголошення незалежності України кладе основу для виділення головних етапів в діяльності партій.²

Закон України про об'єднання громадян дає нам методологію підходів щодо визначення суті загальних положень категорій "об'єднання громадян", "політична партія", "громадська організація", розкриває засади їх діяльності.³

Закон України про оборону України визначає суть, мету, заходи по забезпеченню та базу оборони держави, головні принципи, якими визначається і на яких ґрунтується її військова доктрина.⁴

1. Відомості Верховної Ради Україниської РСР - К., 1990 - № 31 - 31 липня - С. 495.

2. Відомості Верховної Ради України - К., 1991 - № 38 - 17 вересня - С. 1063.

3. Там же. - К., 1992 - № 32 - 25 серпня - Ст. 504 - С. 1157-1166.

4. Там же. - К., 1992 - № 9 - 3 березня - Ст. 106 - С. 219-226.

Мають значення і інші законодавчі акти, які аналізуються в дослідженні.

2. Програми і статuti, матеріали з'їздів, конференцій, зборів, засідань вищих керівних органів партій, прийняті ними ухвали, постанови, резолюції, звернення тощо, які дають можливість вивчити і узагальнити основні напрямки підходів партій до військового питання, простежити його розвиток, можливі шляхи втілення в життя.

Особливе місце серед джерел досліджуваної проблеми займають програмні документи і матеріали програмного характеру нових політичних партій, опубліковані окремими виданнями, які дозволяють отримати безпосереднє уявлення щодо постановки партіями військового питання.

3. Статті, брошури, листи керівних діячів партій та їх вчителів, ідеологів, які дозволяють скласти уявлення щодо військового питання з "перших рук", з точки зору безпосередніх його творців.

4. Накази, інструкції, листівки, інформаційні матеріали, видані керівними органами партій, їх військовими колегами чи створеними ними штабами різного роду воєнізованих формувань, які дають великий фактичний матеріал відносно теоретико-практичної діяльності партій з військових питань.

5. Огляди, аналітичні матеріали військових реферантур та центрів партій, які містять конкретні пропозиції щодо використання зроблених в галузі військового питання наробок в процесі державотворення в незалежній Українській державі, в побудові її Збройних Сил.

6. Матеріали республіканського, обласного періодичного друку, видання різних політичних партій, громадських організацій і рухів, де містяться цінні свідчення безпосередніх очевидців подій, аналіз процесів, які йшли в партіях на різних етапах їхньої діяльності.

7. Матеріали поточних архівів політичних партій, власних архівів їх керівних діячів, краєзнавчих музеїв / Дніпропетровського, Донецького, Київського, Львівського обласних та міських, Республіканського кримської АР, Євпаторійського міського/, які містять документи часом відсутні в поточних архівах самих партій.

8. Дані, почерпнуті автором в ході власних бесід з представниками різних політичних партій, їх керівними діячами /Л. Лук'яненко, О. Чорозом, І. Маркуловим, О. Базиліком, М. Горинем/, що дає можливість аналізувати думки і погляди безпосередніх учасників подій, творців військової політики тієї чи іншої партії.

9. Дані соціологічних досліджень, проведених автором серед військовослужбовців Збройних Сил України та жителів м. Донецька і області, які дають змогу аналізування втілення наробок партій в реалії життя, стан Збройних Сил України на початку їхнього реформування.

Методологія і методика дослідження. Проводячи дослідження, автор керувався такими найважливішими принципами історичного пізнання як принцип історизму і принцип об'єктивності.

Теоретико-методологічною базою дослідження явилась наукова спадщина видатних представників міжнародної та української суспільно-політичної думки. Зокрема праці тих науковців, в яких всіляко обґрунтовується ідея національної незалежності України, місце політичних партій і громадських рухів в її реалізації, роль військового питання як одного з найважливіших атрибутів державності.

Особливого значення в розбудові державності в Україні в сучасних умовах набуває наукова спадщина видатного українського філософа Г.С.Сковороди. Його роздуми та погляди на місце в суспільстві людини, обов'язок воїна по виконанню своєї повинності, стійкого стояння на сторожі інтересів держави, складають одну з важливих ланок в методологічній базі дослідження.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому на основі нових підходів зроблена спроба класифікувати діючі в Україні, в обраний період, політичні партії та рухи по їх відношенню до військового питання в цілому. Проведено дослідження і узагальнення досвіду розвитку і збагачення партіями національно-демократичного, загальнодемократичного та радикального напрямків суспільно-політичного життя в Україні, теоретичних основ і методів їхньої діяльності як на етапі боротьби за завойовання незалежності, так і на етапі державотворення, що фактично в такому цілісному вигляді в історичній літературі до цього часу не здійснювалось. Автором проаналізовано бачення партіями шляхів побудови національної безпеки України, її військової політики і військової доктрини, проблеми ядерної зброї на її території, Чорноморського флоту і зроблені узагальнення. Визначені особливості відношення різних партій та рухів щодо принципів побудови Збройних Сил України, проблем їхньої деполітизації і департизації, невтручання різних політичних сил в їхню діяльність, вишколу особового складу армії, його соціально-психологічного забезпечення.

Зроблена спроба сфундувати авторське бачення проблеми, дати оцінку багатьом питанням, які не знайшли досить повного відображення в історичній літературі, в науковий оберт вводяться нові документи і факти, які взяті з поточних архівів партій і періодичного друку, який видається ними.

Вивчення і наукове узагальнення теоретичних наробок нових партій з військового питання має певне практичне значення тим, що дає можливість використання систематизованого матеріалу при розбудові військової політики України, побудові її Збройних Сил, при створенні узагальнюючих праць по даній тематичі.

Можливе також використання матеріалу дослідження в лекційній роботі з історії України, нових партій, Збройних Сил в спецкурсах в вищих навчальних закладах, в тому числі й військових.

Апробація дослідження. Результати дослідження виголошувалися на науково-практичних, науково-методологічних і науково-теоретичних конференціях міжнародного /м.Донецьк, 1993 р./, республіканського /м.Донецьк, 1991 р., м.Київ, 1991 р., 1993 р./, регіонального /м.Донецьк 1991 р., 1992 р./ рівнів. Основний зміст дослідження знайшов відображення в виданих навчальних і навчально-методичних посібниках, опублікованих статтях.

П. СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

Робота виконана в рамках проблемно-хронологічного принципу дослідження і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків.

У вступі обґрунтовується вибір теми, розкривається її актуальність, ступінь вивчення. Сформульовані мета і задачі дослідження. Визначені новизна, практичне значення і хронологічні рамки дисертації. Розкрита її методологічна і джерельна база. Викладається авторське бачення класифікації політичних партій і рухів України по їх відношенню до військового питання. На цих підставах автор вважає доцільним виділити 3 основні групи партій: національно-демократичного, загальнодемократичного та радикальних напрямів в суспільно-політичному житті України, що визначило структуру роботи. Розкрито зміст основних понять категоріального апарату, який використовується в дослідженні.

В першому розділі "Досвід розроблення військового питання в програмних установленнях політичних партій національно-демократичного напрямку", автор основну увагу приділяє партіям та рухам, які стоять на поміркованих позиціях по відношенню до військового питання і, проголосивши парламентські, мирні засоби і методи досягнення головної мети, приймають активну участь у виробленні теоретичних основ військової політики і військової доктрини України, побудови її Збройних Сил. Щодо основних програмних засад цієї групи партій, то їхній аналіз дає автору підстави стверджувати, що вони становлять національно-демократичний напрям в політичній палітрі держави.

На основі проведеного дослідження обґрунтовується, що саме партії цього напрямку, квітка якого склали Українська республіканська партія /УРП/ та Народний Рух України /НРУ/, стояли біля джерел багатопартійності в республіці, демократичних зачатків в її політичному житті. Внісши найбільш значний вклад в справу завойовання Україною незалежності, пар-

тії та рухи національно-демократичного напрямку здійснили чинний вплив на початок побудови всіх атрибутів її державності, в тому числі й української армії. Тому далеко не випадковими були слова, сказані Президентом України Л.М.Кравчуком на III-х Всеукраїнських Зборах Руху: "... ніколи не погоджусь з тим, щоб змагались, хто більше, в хто менше зробив для України, для її незалежності. Але для справедливості, для історії потрібно сказати, що Рух зробив для цього найбільше".^{1/}

Проголосивши головною метою своєї діяльності створення і розбудову незалежної демократичної Соборної Української Держави через відродження української нації, партії та рухи національно-демократичного напрямку відводять чинне місце в цьому складному процесі військовоу питанню. Його постановка і розробка в програмних документах партій ведеться по ряду взаємозв'язаних напрямках.

Перший, пов'язаний з проблемою вироблення і закріплення в програмних установленнях методів, засобів і форм діяльності партій по досягненню головної мети і завдань, які вони визначили для себе на тому чи іншому етапі, виходячи з обставин життя суспільства.

Аналіз і узагальнення показує, що в цілому всі партії національно-демократичного напрямку на обох етапах діяльності проголошували мирні, конституційні методи і засоби дії, в той же час, в залежності від обставин роблячи опір на парламентські або позапарламентські форми боротьби.

Найбільш вагомими наробками з означеної проблеми мають УРП і НРУ, які виступали як генератори єднання всіх національно-демократичних сил по розбудові державності України. Головні підвалини своєї діяльності ці партії виробили і закріпили в програмних документах ще до перевороту в СРСР 19 серпня 1991 року. Вони не дали змоги перейняти керівництво в національно-демократичній революції крайню радикальним силам і спрямували її на шлях конституційного перейняття державної влади. Тим самим українське суспільство не було розколоте на протилежно непримиримі ворожі табори, не схилило до кривавої бійки, згуртовано перейшло до етапу державотворення.

Не істотні особливості редакційного характеру, що не впливають на позиції партій національно-демократичного напрямку в цілому у відношенні до методів і засобів дії, виробили Партія демократичного відродження України /ПДВУ/, Демократична партія України /ДемПУ/, Християнсько-демократична партія України /ХДПУ/ і Українська християнсько-демократична партія /УХДП/, Конституційно-демократична партія України і соціал-демократична партія України /СДПУ/, Українська селянська демократична партія /УСДП/, Народна партія України та деякі інші.

І. Кравчук Л.М. Виступ на III-х Зборах Народного Руху України: /28 лютого 1992 р., м. Київ/ // Народна газета - 1992 - № 8 - березень.

Другою важливою проблемою, на якій зосереджують теоретичні зусилля партії національно-демократичного напрямку, розбудовуючи своєї програмні засади з військового питання, є національна безпека України.

Як і в першого напрямку, найбільш вагомі нароби з проблем національної безпеки України мають УРП і НРУ.

УРП ще 5-6 жовтня 1991 р. підготувала і провела міжнародну науково-практичну конференцію "Національна безпека суверенних держав", в ході якої розглядалися проблеми складових частин такої безпеки, місця в ній збройних сил, ролі спецслужб в охороні конституційного ладу, аналізувалися вірогідні супротивники, майбутній статус України в світовому співтоваристві, відношення до ядерної зброї на її території.

У прийнятій III-м з'їздом партії Програмі дій УРП введено спеціальний розділ "Система національної безпеки", яка вбачається як міра оцінки рівня загроз і ступеня захищеності від них населення,^{1/} що, на думку автора, є недостатнім для творення цілісної системи такої безпеки.

НРУ, на відміну від УРП, розглядає національну безпеку як невідривну складову частину загальнотворення України як незалежної держави. Тому в затвердженій IV-ми Всеукраїнськими зборами Руху "Концепції державотворення в Україні", розділ "Національна безпека" стоїть в один рівень з іншими проблемами державного будівництва.^{2/} А основа безпеки – ефективний економічний розвиток, який забезпечує стабільність політичного життя суспільства як найважливішу умову існування незалежної держави.

Третій, найважливіший напрям розробки національно-демократичними партіями військового питання, його ядро, становлять проблеми створення військової доктрини України, побудови української армії як наріжного каменя в основі самостійної держави.

Своє бачення шляхів вирішення цих проблем виклали всі, без винятку, партії національно-демократичного напрямку, демонструючи як і в попередніх випадках виваженість і поступовість підходів.

В дисертації показано, що вже на першому етапі УРП, НРУ, ПДВУ та ряд інших партій виробили доволі слушні пропозиції щодо реформування Збройних Сил СРСР, дислокованих в Україні в її національну армію. Нароби, зроблені цими партіями, були покладені в основу більшості з прийнятих Верховною Радою України законів відносно її Збройних Сил і інших військових формувань, що дало можливість в найкоротші терміни створити вагому законо-

1. Див.: Програма дій / виборча платформа / Української Республіканської партії: Прийнята III-м з'їздом УРП 2 травня 1992 року. // Самостійна Україна – 1992 – №21 – травень

2. Див.: Національна безпека. // Концепція державотворення в Україні – К., 1992 – С.12.

давчу базу і повести їх відродження. Значнов подією стало створення, при безпосередній теоретичній і практичній допомозі республіканців і Руху, Спілки офіцерів України / СОУ/.

Об'єктивні обставини, що склалися на етапі державотворення примусили більшість партій цього напрямку значно радикалізувати підходи і почати перегляд раніше визначених шляхів створення системи національної безпеки і військової доктрини України, принципів побудови її Збройних Сил, складання відношення до ядерної зброї і без'ядерного, нейтрального статусу Української держави, проблеми приналежності Чорноморського флоту.

Попри заяв про необхідність деполітизації і департизації армії, лідери окремих партій намагаються поставити військовиків під свій ідеологічний контроль, використати їх в міжнародній боротьбі, що вступав в протиріччя з чинним законодавством.

В роботі стверджується, що, опинившись ближче партій всіх інших напрямків біля владних структур, партії національно-демократичного напрямку поки що не зуміли використати ці сприятливі умови для впливу на розробку у повному обсязі відповідаючої дійсним інтересам України військової доктрини. Ще досить багато треба зробити цим партіям по допомозі відповідним державним органам у розробці дійових принципів розбудови Збройних Сил України, їх корінного реформування, значного оновлення всієї системи роботи з особовим складом, особливо в сфері патріотичного виховання, вироблення механізму втілення наробок в життя. А для цього необхідне єднання всіх національно-демократичних сил, їх мобілізація на виконання у повному обсязі поставлених в програмних документах завдань.

В другому розділі - " Місце та роль військового питання в програмних документах партій загальнодемократичного напрямку", проводиться аналіз групи партій, в теоретичній діяльності і програмних документах яких пріоритетами виступають політична, економічна, духовна або екологічна сфера життя людини, а військове питання підпорядковується їм. Це один з найскладніших по складу учасників напрям в політичній палітрі України, який включає такі течії суспільно-політичної думки як екологічна / Партія зелених України / ПЗУ/, екуменічно-гуманістична / Українська Духовна Республіка / УДР/, ліберальна / Ліберальна партія України / ЛУ/, Ліберально-демократична партія України / ЛДПУ/, Партія економічного відродження Криму / ПЕКВ та деякі ін./, та соціалістична / Соціалістична партія України / СПУ/, Селянська партія України / СелПУ/ та ін./.

В дослідженні стверджується, що сповідання партіями загально-демократичного напрямку первинності інтересів людини, громадянина, особи перед всім іншим - державою, нацією, класом тощо, визначило ступінь розробки в їх програмних документах і військового питання. Незалежно від того до якої

з течій належить та чи інша партія, всі вони, як правило, закріпили в своїх програмах положення про беззастережне відкидання любого виду насильства, тоталітаризму, людиноненавистницьких ідей, яких би форм вони не набували, всього, що порушує спокій в суспільстві, його поміркований цивілізований розвиток шляхом реформ і прогресу.

Цим партіям притаманий п'ятиг до досягнення їх програмних цілей виключно мирними, конституційними, переважно парламентськими методами діяльності. Позапартійські методи і засоби дій декларуються для використання як крайня міра, але теж мирним, ненасильницьким шляхом.

Партії цього напрямку виступають з вимогами заборони діяльності неконституційних військових і напіввійськових формувань, недопущеність втягування армії в політичні події.

По відношенню до побудови національної безпеки і військової доктрини цими партіями виділяються такі аспекти проблеми як економічна безпека держави, свобода економічної підприємницької діяльності, суспільна безпека, екологічний суверенітет України, антимілітаристська спрямованість. Однак всебічна розробка питань національної безпеки і військової доктрини в програмних документах партій цього напрямку відсутня. Таке положення не є слідством недооцінки партіями військової сфери життя держави взагалі, а витікає перш за все, з їхніх світоглядних джерел та пріоритетів. Це не дає їм можливості повною мірою впливати на всі процеси життя держави, спрямовувати їх в напрямі, який вони вважають найдоцільнішим.

В дослідженні, показано, що відносно розбудови Збройних Сил України серед партій цього напрямку намітилось два основні підходи. Більшість партій вбачають в них важливий атрибут державності України, підтримують побудову української армії, виходячи з концепції достатності для оборони, на принципах професійності особового складу, деполітизації та департизації частин і підрозділів, надійного соціального захисту військовослужбовців /ДПУ, ДПП, СПУ, Українська партія справедливості /УПС/, УДР, ПЗУ та ін./.

Частина партій та рухів задекларувала створення спільних /єдиних/ Збройних Сил Співдружності Незалежних держав. Але детальна проробка механізму втілення цієї ідеї в життя відсутня.

Недостатня розробка такою значною групою партій військової політики держави, проблеми її національної безпеки може певною мірою позначитись і на її обороноспроможності, що не можна допустити.

Погіршення соціально-політичної, економічної і екологічної обстановки в Україні, прогнозується в дисципліні, наближення виборчої кампанії в представницькі органи влади злісноваватимуть стимулюючу дію на подальшу

розробку партіями загальнодемократичного напрямку військового питання. При тому у повному обсязі.

Розділ третій - "Особливості постановки військового питання в документах програмного характеру партій радикальних напрямів," обіймає групу партій, які вважають військове питання першочерговим в своїй діяльності і в державотворенні в Україні. В дисертації виділено два основні радикальні напрями - національно-радикальний і ліворадикальний. Проголошені в їхніх програмних документах засоби і методи досягнення мети більше схиляються до позапарламентської дії, переважають ультрарадикальні, шовіністичні, націоналістичні гасла, в тому числі й в побудові Збройних Сил України. Це - Українська національна партія /УНП/, Всеукраїнське політичне об'єднання "Державна самостійність України" /ДСУ/, Українська консервативна республіканська партія /УКРП/, Українська національна консервативна партія /УНКП/, Українська національна асамблея /УНА/, Партія слов'янської єдності /ПСЄ/, Республіканська партія Криму /РПК/, Республіканський рух Криму /РРК/, Організація кримсько-татарського національного руху /ОКТНР/, Кримський, Київський, Севастопольський комітети ВКП/б/ та деякі інші партії та рухи.

На основі проведеного аналізу в дисертації робиться висновок, що партії радикальних напрямів мають значні особливості у відношенні до військового питання, які відрізняють їх як від партій національно-демократичного, так і, ще в більшій мірі, загальнодемократичного напрямів.

По-перше, це питання займає більш значне місце в програмних документах та основних теоретичних наробках політичних партій та рухів радикальних напрямів ніж у будь-яких інших. Базуючись на засадах підпорядкування інтересів особи, людини корпоративним інтересам великих спільностей людей, військове питання, по суті, стоїть для переважної більшості цих партій як першочергове в їхній діяльності.

Не тільки радикальний напрям в цілому, але й кожна з складаючих його партій мають свої особливості у відношенні до військового питання. Та це особливості, які спрямовані на розвиток українського суспільства в одному напрямку: до суцільної мілітаризації, збудження культу сили, зверхності якоїсь однієї етнічної чи соціальної верстви населення.

По-друге, важливою особливістю є те, що партії та рухи національно-радикального спрямування звернулися до вироблення самостійної військової політики з перших же днів свого існування, радикалізуючі її засади по мірі посилення супротиву номенклатурного апарату тоталітарної держави. Наслідком цього стали дві тенденції в діяльності партій цього напрямку: перша - до відносної поміркованості /як може бути поміркованим радикалізм /, друга - до ультрарадикалізму, які зрештою проявили себе як важливі закономірності.

По-третє, значні особливості закладені у відношенні партій цих напрямів до військової доктрини України, побудови її Збройних Сил.

Партії ліво-радикального напрямку відкидають саму ідею необхідності мати Україні свої військові формування, виступаючи з гаслами відродження Збройних Сил неіснуючого СРСР.

Партії національно-радикального напрямку неухильно відстоюють необхідність побудувати сильну, добре підготовлену професійно, кохану народом національну армію, яка б твердо стояла на сторожі його незалежного розвитку в самостійній Соборній Українській державі. В програмних документах партій цього напрямку містяться досить слушні пропозиції щодо принципів розбудови Збройних Сил України, вишкелу їх особового складу, виховної роботи. Частина з цих пропозицій вже знайшла відбиття в практиці життя частин та підрозділів Української армії, працює в інтересах зміцнення їхньої бойової спроможності. Значну роботу в цьому напрямі проводить Конгрес Українських націоналістів /КУН/.

Але надмірний радикалізм, антидемократизм, конфронтаційність, які проявляються в діяльності партій цього напрямку, відбивається й на їхніх теоретичних пошуках щодо військового питання. Це проявляється в значній переоцінці наявності серйозної загрози для України з боку зовнішніх висисуючих чинників, насамперед Росії. Звідси більшість пропозицій, особливо в галузі побудови військової доктрини держави, її військової політики в цілому, носять надмірно мілітарний характер. Робляться спроби встановити в суспільстві культ сили, створити паралельні існуючим Збройним Силам військові і напіввійськові структури у вигляді різного роду самооборон, бойовиків, варт, служб безпеки і т.і. Деякі партії намагаються впровадити свої ідеї в частини і підрозділи армії з метою їх реполітизації, втягнення військовиків в боротьбу різних політичних сил, в діяльність політизованих спілок, асамблей, асоціацій.

На подальше посилення напруги в суспільстві, а не на його стабілізацію націлені й розроблювані партіями радикальних напрямів методи і засоби діяльності.

Бажаючи всіма силами бачити Україну сильною і могутньою в військовому плані державою, національно-радикальні сили своїми не досить конструктивними діями досягають зовсім протилежного результату, який не на користь ні державі, ні її Збройним Силам, ані народу в цілому.

В умовах переходу України від тоталітаризму до демократії, всім силам, які стоять за незалежну державу, її розбудову потрібна єдність спільної дії, а не дестабілізація обстановки. Тільки в цьому разі ми зможемо здобути сильну в усіх відношеннях, в тому числі й військово, державу.

ІНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Нарешті, четверта особливість є в тому, що хоча в цілому партії радикальних напрямів не підтримує переважна більшість населення України, не кажучи вже про те, що у партій крайнє лівого напрямку така підтримка відсутня майже зовсім, в разі ще більшого погіршення економічної і соціально-політичної ситуації в державі вплив партій цього напрямку може значно посилитись як на Збройні Сил України, так і на інші силові атрибути держави.

У висновках дисертації автор підводить основні підсумки проведеного дослідження, викладає висновки, дає рекомендації по дальшому вивченню проблеми, її реалізації в практиці діяльності владних структур, життя суспільства в цілому, Збройних Сил України.

Зокрема підкреслюється, що партії всіх напрямків мають значний потенціал щодо розбудови військового питання. Вони по різному підходять до реалізації цього потенціалу в своїх програмних документах, мають свої погляди на механізми втілення в життя зроблених наробок. Але невідкладні справи подальшої побудови і захисту державності України, попередній досвід вчать, що попри всього, що роз'єднує сили, які націлені на втілення в життя вікопомної мети народу, стоїть ідея національної незалежності, навкруги якої і в ім'я якої всі ці сили повинні об'єднатися для спільних дій. Це вихідна і заключна точка діяльності всіх партій, які це ідею підтримують.

Результати дослідження дозволили автору внести практичні пропозиції, які спрямовані на посилення впливу партій на суспільно-політичні процеси в державі з метою недопущення порушення громадянського миру, продовження діяльності партій та рухів конституційними, парламентськими методами, більш повний облік і впровадження в військову політику держави, практику побудови її Збройних Сил зроблених партіями наробок.

а/. З метою вироблення погодженої політики політичних партій по підтриманню в Україні громадянського миру, недопущення політичного екстремізму:

- вважати доцільним створити при Президентові України постійно діючий консультативний "Круглий стіл" представників різних політичних партій та рухів, які б могли готувати голові вищої виконавчої влади держави погоджені методом консенсусу рекомендації.

б/. З метою впровадження в практику побудови Збройних Сил України найбільш доцільних рекомендацій, вироблених в аналітичних центрах партій:

- запропонувати розглянути питання про створення при Комісії Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки, на громадських засадах, Аналітичного центру з питань військової політики партій, який би виробляв і подавав пропозиції з урахуванням думок різних політичних сил.

в/. Для більш повного вивчення, обміркування і узагальнення зроблених партіями наробок з військового питання, поліпшення праці дослідників було б доцільним:

- готувати і регулярно / не менш як раз в півроку/, видавати збірки документів партій різних напрямів суспільної думки, з обов'язковим включенням розділу їх військової політики;

- після відкриття доступу в повному обсязі до документів і матеріалів всіх офіційно зареєстрованих партій і рухів і, особливо, Української Республіканської партії, Народного Руху України, Української національної асамблеї, Всеукраїнського політичного об'єднання "Державна самостійність України", Української національної самооборони, а також створених партіями військових фондаций / відділів, колегій, реферантур тощо/, більш докладно вивчити їхню роботу на етапі боротьби за незалежність України і в перший період створення Збройних Сил. Метою такого дослідження повинен стати більш глибокий, на підставі документів, аналіз всього зробленого і запропонованого в цей самий складний для України період;

- в тематичний план вивчення історії України в вищих військово-учбових закладах і в плани гуманітарної підготовки особового складу всіх ступенів включити спеціальну тему, яка б розкривала діяльність партій та рухів України по підготовці теоретичної бази для створення Української армії і по її розбудові;

- регулярно на сторінках журналу "Українське військо", газет "Народна армія", "Армія України", "Січ", "Гарт", в молодіжних виданнях висвітлювати військову політику партій та рухів, їхню участь у військово-патріотичному вихованні молоді, підготовці її до служби в Збройних Силах;

- видати докладну монографію "Військова політика партій та рухів в Україні в кінці 80-х - на початку 90-х років ХХ століття".

Основні положення дисертації викладені автором в наступних публікаціях:

1. О принципах комплектования армии // Новое время - 1990- №4 -С.3-4.
2. К вопросу о принципах комплектования Вооруженных Сил. // В кн.: Общество и армия на этапе перестройки. Сборник научных статей преподавателей кафедры общественных наук Свердловского ВВПАУ. - Свердловск, СВПАУ, 1991 - 0.7 д.а.
3. Военные вопросы в программах партий и общественно-политических движений Украины / Учебное пособие/ - Донецк, ДВВПУ, 1991 - 2.1 д.а.
4. Вооруженные Силы Украины: из пред истории возрождения. / Деятельность государственных институтов, партий и общественно-политических дви-

жений по разработку концептуальных основ и нормативно правовой базы строительства Вооруженных Сил Украины / конец 80-х - начало 90-х годов/. / Учебное пособие / - Донецк, ДВВПУ, 1992 - 2.2 д.а.

5. Возрождение Вооруженных Сил Украины как закономерный процесс-создания независимого Украинского государства и реализация принципов военного строительства в Украине в процессе подготовки выпускников училища: Тезисы доклада на научно-практической конференции Донецкого ВВУ, 27 августа 1992 г. / В кн: Материалы научно-практической конференции " Вооруженные Силы Украины: основные принципы военного строительства и их реализация в процессе подготовки выпускников училища". - Донецк, ДВВУ, 1992 - С. 1-9.

6. Військове питання в програмних установленнях політичних об'єднань національно-демократичного напрямку в суспільно-політичному житті в Україні. / Учебний посібник / - Донецьк, ДВВУ, 1992 - 4 д.а. з додат.

7. Відродження Збройних Сил України// Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції " Військові аспекти національної політики України".- Київ, СОВ, 1993 - 0.3 д.а.

8. Українська національна ідея і відродження Збройних Сил України. // Тези доповідей і повідомлень міжнародної наукової конференції "Україна в контексті змін в країнах Центральної та Східної Європи". - Донецьк, ДонГУ, 1993 - 0.3 д.а.

9. Військове питання в програмних документах партій та рухів в Україні. / В кн.: Общественные движения и политические партии Украины. / На материалах промышленных областей/. Под общ. ред. проф. В.А.Носкова - Донецк, ДонГУ, 1993 - 0.7 д.а.

Е.Самойленко = Е.Самойленко.

Підписано до друку 08.07.93 р.

Формат 60 x 84/16

ОБСЯГ 1,0 друк.арк.

З. № 783

Тираж 100

Донецька міська друкарня

AB 28.024

AB 28.024